

Egy hercegnő — közöttünk*

– Ezúttal nem fényképről, nem dokumentumból ismernek meg valakit a régi-régi időkben, hanem a maga valóságában, hiszen a mai napig is köztünk él, szeretetben, megbecsülésben.

– *Hát az úgy volt, hogy a XI. Ince pápának volt egy unokaöccse és ők megkapták Lipót császártól a Szerémséget, a hercegséget és így a monarchiába kerültek.*

– És miért kapták meg a Szerémséget?

– *Hát mert Ince pápa az egész vagyonát feláldozta a török elleni háborúra. Tulajdonképpen az ő segítsége által volt lehetséges, hogy Bécs felszabaduljon, mert a császárnak, Lipót császárnak, sajnos, sose volt elég pénze, Sobieskinek sem. Ő a családi vagyont – mert nagyon nagy vagyona volt akkor az Odescalchiaknak –, nemcsak a pápai vagyont, azt is persze, de a saját vagyonát is feláldozta a török elleni háborúkra. Így kerültek a Szerémségbe... hát nem tudom, megmondhatom-e... ilyen uralkodó herceg lett az Odescalchi családból.*

– Azonnal ide is költöztek a Szerémségbe?

– *Nemigen mentek le a Szerémségbe. Nagyon messze volt, kietlen föld volt. A török által feldúlt földek nem hoztak jövedelmet. Mindig hónapokra mentek csak le. Rómában saját nagy vagyonuk volt, a palota, meg a birtokok, úgy, hogy ez másodrendű dolog volt, de nagyon tartottak arra persze, hogy ők milyen kiváltságokat bírnak. Pénzt is vertek annak idején, Odescalchi-pénzt. Gyermekkoromban még nekem is voltak ilyen pénzek. Sókanalakat csinált az atyám abból a pénzből. Mikor aztán volt a háború és az olaszok clyan nagyon csúnyán viselkedtek – tulajdonképpen, ugye, a nagy világháborúban – akkor megharagudott az atyám és megtiltotta, hogy olaszul tanuljunk. Sajnos, nem tudok olaszul.*

– Milyen nyelven tetszik tudni egyébként?

– *Hát persze francia, az volt nekem az első nyelvem, gyerekkori nyelv. Aztán német, angol. Sajnos, a magyart egy kicsit később tanultam meg, ezért egy kicsit bibásan beszélek néha.*

A férjem anyja egy Lázár grófné volt és annak a nővére Erdélyben élt, ott volt egy kastélya. Egy grófhoz ment feleségül. Az én anyám is erdélyi származású, a Teleky családból. Teleky Sámuel, a nagy vadász, az ő anyjának

*Tv-riport Liphay Béláné Odescalchi Eugénié-vel a Csak ülök és mesélek című műsorban, 1984. november 30-án. Riporter: Vitray Tamás.

A szövegen nem módosítottunk, csak abban az esetben, ha az írott változat értelemzavaróan hatott. Egyébként megőriztük az élőbeszéd jellemző fordulatait. – A szerk.

a fivére volt. Férjem akkor 13-as huszár volt, és pihenőben voltak Erdélyben. Akkor megbívták őt és ott megismerkedtem a férjemmel, és hát tulajdonképpen olyan gyorsan batározunk...

- Ezt nem tekintette a család mezaliansznak?

- Nem, semmiképpen, ez nem létezik nálunk, kedves jó Vitray uram. Mezaliansz egy bizonyos... hát ... egy nagyon régi nemesi család, akár gróf, akár báró, akár herceg, akár...

- Az már mindegy?

- Igen. Hát ez is egy ősrégi család, a Liptbay család 1200-ból. Anyósom, amikor megtudta, hogy a fia Odescalchi Eugéniát akarja elvenni, azt mondta: „Jézusom! Azt az elkényeztetett... - megmondták a címetem... -, az nem fogja itt kibírni, falun élni...” Szóval az anyósom kicsit ellene volt a házasságunknak. Azt mondta, hogy gondolja meg a férjem, ilyen valaki hogy fog tudni a Bánátban élni. Pedig akkor is nagy vagyona volt a férjemnek, családjának... s hát mégis ellenezték.

- Nagy esküvő volt?

- Nagy? ... Nem, hát a rokonok a közelből nem tudtak eljönni, mert forradalom volt már, és már a matrózok lóttek az utcákon. Úgy, hogy a mi menetünk a koronázó dómba... mindig várni kellett negyedórát, tíz percet, mert féltek, hogy ha egy nagy felvonulás van, a matrózok beelőnek a menetbe. Hát ilyen körülmények közt esküdtem. Egész őszintén mondván, nagyon nagy labon éltek az apósomék. Nagyon nagy vagyonnal rendelkezett, de tulajdonképpen az egész Louvain az övé volt. Az egy nagy család volt, a nép, a község... hát egy olyan gyönyörű dolog volt, azt most senki nem tudja már. Úgy szerették az apósomat ... a gyerekek ... hát mindenki hozzá ment.

30-40-50 éves személyzetünk volt, komornyik, inasok, hát azok fiatalabbak voltak, szobalányok, szakácsok, mind évek óta voltak nálunk. Ilyen nincs már. Ilyen emberek most már nincsenek.

- A gyerekek ott születtek?

- Ott születtek. Mind a három fiam a hálószobában, a házi orvosom segedlete alatt. Semmiféle kórház, egy madam Bécsből jött, ott volt még az anyósom, mellette a férjem ... semmiféle pompa. Épen, egészségesen születtek. Mind a három fiam ötvenkét centiméter volt, és pontosan három és fél kilogramm volt mindegyik.

Akkor kitört az a nyomorult Hitler-háború és szegény fiam, a lelkes fiam, szegény, önként jelentkezett és Bécsbe vonult.

Mikor aztán szegény anyósom meghallotta - ő Hollandiában volt a lányánál -, mikor meghallotta, hogy Frigyes fiam bevonult a frontra, hazajött és elment a Horthyhoz. Én nem kértem volna tőle soha semmit, de az anyósom elment hozzá és kérte, hogy hozassa vissza az unokáját, mert hiszen önként ment ... És akkor Horthy tényleg megcsinálta azt, hogy hazabozatta. És tessék elképzelni, hogy a Ludovikáról egy tiszt, aki nem is tanította a Frigyeset, nem is volt hozzá semmi köze, egyszer odament hozzá és azt mondja: „Na ballom Fricike - úgy nevezték Fricike -, téged a Horthy hozatott haza. Persze, mert te báró vagy, téged meg kell menteni.” És akkor szegény Frigyes azt mondja: „- Engem? ... Nemcsak engem, másokat is...” „- Nem az, csak téged hoztak haza.” Hát ilyen kegyetlen valaki! S erre a Frigyes, szegény, elment a parancsnokhoz, s mondta, hogy hallja, hogy övele kivételtek és a társai meg ott vannak a fronton, ő nem marad egy napig sem a Ludovikában, hanem visszamegy a csapatához. Drága fiam június 13-án kiement, és augusztus 7-én esett el, az első nagy csatában.

- Azt tetszik mondani, hogy az anyósa interveniált Horthynál. És hogy nem tette volna a helyében. Hát miért haragudott Horthyra?

- Horthyra? Hát Horthyra? Hát mi legitimisták voltunk, tetszik tudni, kedves Vitray? Anyósom is tulajdonképpen... hát egy felszentelt király mégis más... Hát szóval a Horthy nagyon rendes ember volt addig, amíg a Ferenc Józsefnél volt adjutáns. Csatát is nyert, nagy admirális volt és nagyon bátor ember. Amikor országvezető lett, ez sok embert elkápráztatott... Főként a felesége volt rá nagyon rossz hatással.

- Igen? Ezt honnan lehetett tudni?

- Igen, mert nagyon nagyravágyó volt. Az ember nem tud változni, ugye? Mi az uralkodócsaládban nagyon büek voltunk. És tulajdonképpen régen te tényleg volt biba Ferenc Józsefnél - ezt tudjuk mindannyian -, de aztán ezek a dolgok megváltoztak. Nagyon jó volt ő aztán később a magyarokhoz. Nagyon sok rokonom, ismerősöm szolgált nála, mint udvarnagyk, s azt mondták, hogy kiváló volt és nagyon szerette a magyarokat. Például Rudolf trónörökös ugye... Hát az tényleg nagyon szerette a magyarokat, nagyon, nagyon magyarbarát volt.

Egy nagyon érdekes dolog tudódott ki: a Zita királyné - tetszett ballani róla? - Ausztriában él, 92 éves és most a családnak, rokonoknak megmondta, hogy ő most az igazat be fogja vallani és meg fogja mondani, hogy milyen nagy történelmi titok volt a Rudolf trónörökösnek a meggyilkolása, vagyis öngyilkossága. Hogy nem volt öngyilkos, hanem őt meggyilkolták és pedig a németek. Nekünk mindig furcsa is volt... , hogy öngyilkos legyen egy olyan rendes ember egy szép személy miatt - hát így most kitudódott, hogy nem.

- S hogyan került a család végül is Szécsénybe?

- Hát elhatároztuk! Mert akkor fájdalmas volt - őszintén mondván -, hogy a fiunk, az idősebb fiunk, aki egy kiváló valaki volt a családban, és hát mindent jelentett nekünk, hogy ő már nem fog jönni soba Lovrinba, amit anynyira szeretett, és mindig fogjuk látni a biányát, a helyét, hogy most nincs itt és nem is lesz ott. Úgy döntöttünk hát, elrepatriálunk Magyarországra. És akkor eljött a férjem ide Magyarországra, beszélt egy ügyvéddel, egy nagyon neves, kiváló ügyvéddel, hogy keressen otthont. Egyszerre csak telefonált az ügyvéd Bélának, a férjemnek, hogy nagyon sok otthon eladó. És akkor a férjem kijelentette, hogy igen, azt ő is tudja, de ő kényszerkilakoltatott kastélyt nem vesz meg. Tetszik tudni, akkor kényszerítették a zsidókat, hogy el kell adják otthonaikat.

Na most ez a Szécsény. Ennek a Grósz Jenőnek volt egy felesége. Elvett egy - titkárnője volt egy ideig - lányt. Elvette, az keresztény volt, ugye, és ráírta az egész vagyonát. Így aztán szabad volt a szécsényi kastély.

Kedves Vitray, jöttünk nagyszütyörtökön, 1944-ben, először Béla az Antifiammal. Én nagypénteken érkeztem.

- Most volt negyven éve.

- Most volt negyven éve. A költözködés? ... Hát ugye, mi mint repatriálók jöttünk, tizenkét nagy vagon biutor, az egész kastélyt bepakolták Lovrinban, jött egy ilyen német társulat, nagyon rendesek, egy egész hadsereg volt. Én beteg voltam, feküdtem az ágyban. A komornám az én személyes dolgaimat rendezte, én semmit a költözködésből nem éreztem, mert nekem skarlátom volt.

- De aztán hamarosan ideért a háború, ugye?

- Hát december 8-án lementünk a pincébe, akkor, ugye, ott voltunk. Akkor nagyon jól álltunk, mert tizenhat disznót vágtunk Lovrinban és azt az

anyagot elhoztuk, úgy hogy jöttek a menekültek és tudtuk fogadni őket. Természetesen soha nem kérdeztük honnan jöttek, hová mennek: menekült volt, helyet kapott. Reggelit kaptak, ebédet. Volt egy óriási nagy katlánom, főztünk meleg levest és a végén már háromszázan voltunk a kastély pincéjében.

Karácsonykor még itt voltak a németek, aztán jöttek be az oroszok a kastélyba. Az első orosz vendég négy vagy öt közlegény volt, nem volt köztük tiszt. Mondták, hogy be akarnak jönni a pincébe, s akkor a férjem vitt egy nagy üveg bort, vagy nem tudom mit és várta őket. Azt mondta, hogy keveset fog adni nekik, mert a jó barát is csak akkor jó, ha józan. Akkor bejöttek az oroszok. Az egyik odajött az ágyhoz és látta Bandit ott feküdni. Hát egy kis, nagyon rózsás arcú kis fiúcska volt és kérdezi a katona az apácától, hogy „princ?”, hogy herceg-e? Hát ugye az oroszoknak az knyáz. És akkor szegény apáca mondta, hogy ja, ja, és én majdnem szüvgörcsöt kaptam, mondtam, hogy most mi lesz, most mi lesz? Az orosz pedig odament Bandihoz, megsimogatta a homlokát, haját... ja, ja princ, azt mondja, megsimogatta és elment. Ez volt az első találkozás. A második találkozás egy pár nappal később történt, még ott voltunk a pincében. Mondták, hogy a kastélyba jön az orosz generális és átveszi a kastélyt. Hát mindegyikünknek volt egy bizonyos gondolata, hogy majd nem sokáig fogunk már élni. A generális felém jött, hát én is feléje mentem persze, és kezet csókolt nekem. Tökéletesen beszélt angolul, és mondta nekem, és nagyon köszöni, hogy nem menekültünk el. Mondom, hát kérem, mi gondoljuk, hogy az oroszok is emberek, mi senkit nem bántottunk. Azt mondta, nagyon köszönöm, én most ide jövök a lakásukba, de maguk menjenek még le a pincébe egy ideig, amíg csend lesz itt Szécsényben, nyugalom lesz. S akkor ő bement a hálószobámba, és akkor mondom neki, hogy de ez az én szobám! Akkor azt mondta, hogy kérem, igen, de maguk menjenek le a pincébe, maguknak sokkal jobb lesz, ha még egy ideig a pincében lesznek. S azt mondta, hogy semmi bajuk nem fog történni, és ha én elmegyek, a legközelebbi parancsnoknak átadom önöket. Úgy is volt.

Én meg nagyon sokat elmenekítettem, nagyon rossz tanácsra. Tizennyolc láda ezüstöt, porcelánt, fehérműt. Szegény férjem nem mondta nekem soha, hogy miért volt maga ilyen ügyetlen? Mindig azt mondta nekem, hogy édes angyalom, másnak a nadrágja maradt meg, nekünk aránylag még sok megmaradt. Soha nem csinált nekem szemrehányást, hogy én meggondolatlanul cselekedtem. És még a német SS-generális adta nekem a legnagyobb autóját, hogy felkerüljön rá a tizennyolc láda és én azt hiszem, hogy mikor... nem tudom... hát... amikor elvonultak a németek, azok tudták az útvonalat, hogy nem őket vitték-e el aztán azokból a ládákból? Hát nem tudom, nem akarom mondani.

Nagyon sok adó volt az első években. 1948-ban ajándékoztuk oda a kastélyt a múzeumnak, azzal a kéréssel, hogy a lakásunk megmaradjon és múzeum legyen belőle. S akkor ezek az urak, férjemnek jó barátai, Pesten ezek a tudósok, megígérték, hogy hát természetesen az őt szobát megbagynák, hát nincs is szó arról, hogy azt elvennék. És szegény férjem olyan volt, hogy ha egy úr neki valamit ígért, ő azt hitte, hogy az szentírás! Nem kért írást. Egyszer kérdeztem drága férjemet, hát van valami? Hát nem... debát ígérték, hát csak nem fognak minket kitenni...?

– A háború után, amikor idejöttek Szécsénybe, akkor mivel foglalkozott a kedves férje?

- A kastély közelében volt egy nagy üvegház, gyönyörű nagy üvegház, és annak örült a legjobban a férjem, mert ő abban az üvegházban az ő kutatásait, és az ő tudományos munkáit folytatni tudta. Már Lovrinban éveken át volt egy kis üvegház, azt fagypontra bűtötte és ő ott a lepkéivel, a bábokkal, amiket ő fogott, ezekkel kísérletezett. Azon dolgozott, hogy a hidegnek milyen befolyása van a növényekre, állatokra. Akkor az volt az elgondolása, hogy elmegy a Palóc Múzeumba és ott felajánlja a munkáját és ott fog dolgozni, a múzeumban a lepkegyűjteményét is elhelyezi. Eleinte csak tiszteletdíjat adtak neki. Eppen hogy négyszáz forintot kapott éveken át. Egész nap ott dolgozott, reggel elment hatkor, lement biciklivel az állomásra, a biciklit letette ott ismerősöknél, elment a vonattal Gyarmatra és este hazajött.

- Egész nap a múzeumban volt?

- Egész nap a múzeumban dolgozott.

- És a kedves férje után kap valami nyugdíjat?

- Persze kapok, kapok igen. Megmondom, kétezerkétszáz forintot kapok két hónap óta. Most emelték.

- És itt mostanában hogyan tetszik élni? Manapság hogyan él?

- Hogyan élek? Kedves Vitray, van egy, ami nagyon nehéz. Nem azért, hogy kényes vagyok, hanem a gyomromnak nehéz az Omnia-ételt megenni, mert zsíros, nem szoktam meg.

- Mi az az Omnia-étel?

- Hát ott van a szálloda, vagy micsoda, restaurant, én onnan hozatok egy adagot. Egy ebéd 25 forint, és leves, hát vízleves, meg paprika, borzasztó paprika, néha meg zsír, amit nem szoktam meg. Nem azért, mert egy jó, egyszerű krumplilevest, otthonit, bodogan megeszek. Mert ott az Omniában van valami, nem tudom mit tesznek bele, valami fűszert, vagy valamit, ami... olyan furcsa szaga van. Hát ez egy kicsit nehéz. Azért kértem a Földi elnök urat, aki nagyon jó indulattal van hozzám, hogy nem-e kaphatnék a bölcsödéből ebédet?

- Az egész nap hogy telik?

- Rendszeresen hétkor meghallgatom a rádiót, a bécsi rádiót. Van néha valami kis vallásos elgondolás, de néha nem is nagyon sikeres. Aztán meghallgatom a híreket, mert tulajdonképpen Bécs a külföldi rádiók közt a legnormálisabb. Se nem ilyen, se nem olyan, úgy hogy mégis megmondja a valót. Nem nagyozol. Mert Szabad Európát nem hallgatom, mert annál sokat le kell vonni belőle és nem is találom meg nagyon az én kis rádiómon. Fiam hozott nekem nagyon szép kis rádiót, ezt tudom meghallgatni. Hát aztán reggelizek, elmondom a megszokott imáimat. Aztán jön a posta. A Népszabadságot járatom, azt szeretem, mert nagyon jó cikkek vannak a Népszabadságban. Olyan jó a Zappe... Nem tudom mi ő, újságíró? Olyan kitűnően csinálja... filmekről, meg könyvekről nagyon jól mondja az ő véleményét. Nagyon kitűnően, mindig egy véleményen vagyunk. Érdekes, nem akarok nagyozni, de... Nahát különben a híreket is szeretem, a politikát, érdekel ez a rész, az a rész is, a vadászat, a sport, ami érdekel engem. Az unokáim futballbarátok.

Hát én nem is tudom, de olyan gyorsan eltelik az idő. Elég sok póstát kapok. Majdnem mindig jön valami, aztán válaszolni kell... majd hozzák az ebédet. Megebédelek, ebéd után egy kicsit, ha egyedül vagyok, kicsit elszundítok, de nem fekszem le többnyire, csak úgy egy kicsit elbóbiskolok, és akkor előveszem a könyveimet. Nyolckor hallgatom a híreket, a magyar televíziót, és akkor ha jó film van, vagy valami, azt... Néha a Rózsát is meghallgatom, de

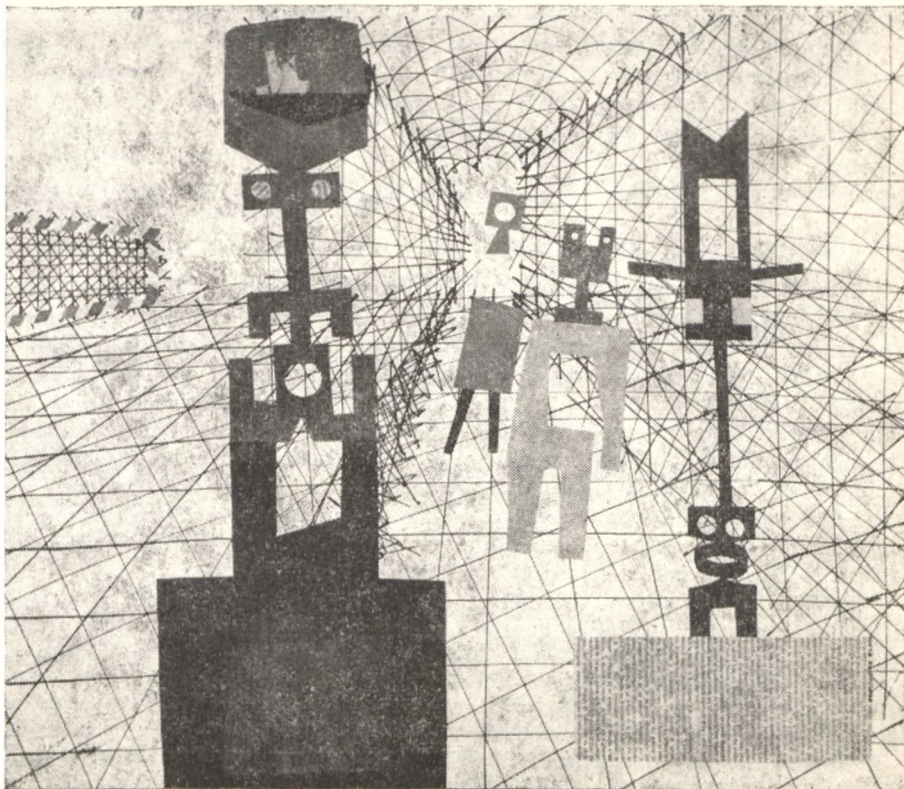
nem tudom mit kér... Olyan buta érzés, hogy az ember nem tudja, hogy mi az értelme, annak amit ő kér.

- De nem tetszik hordani hallókészüléket!?

- De kell vegyek magamnak, nincs nekem. Azt mondta a Dudás doktor, hogy okvetlen most tavasszal, ha el tudok menni Gyarmatra, vegyek, mert az SZTK-ban nem is olyan drága, és nem is látszik. Mondom, kedves doktor úr, nekem olyan mindegy, én mutatni fogom, hogy van nekem, csakbogy halljak.

Hát engem nagyon szigorúan neveltek, nagyon sok jósággal. Anyám az egy szentéletű volt tényleg, de szigorú volt, és szigorú helyeken is nevelkedtem. Egy évig voltam egy kitűnő bécsi zárdában. Minket arra neveltek, hogy este mielőtt elalszom, gondolkozzam azon, hogy tulajdonképpen mi értelme volt a napnak.

Hát őszintén mondom, azt is megmondom, volt idő, amikor ez elmaradt egy kicsit, de aztán megint, hála Istennek, megint ebbe a vágányba belekerültem. És mindig este gondolom, hát... hát ez nem a vég, nem itt. Már volt sok bánatom, nagyon sok, de kibírtam, van olyan, aki nem bírja. Én kibírtam, és nagyon sok szép volt az életemben, nagyon-nagyon. Jó volt, hogy sok jó emberrel találkoztam. Azért most, ha látom, hogy szerencsétlenség van egyes családokban, hogy kicsoda fiatalság van néha, kedves jó Vitray... nem lehetne ezen segíteni valamit?

Odescalchi Eugénie: Egy hercegnő emlékezik

Odescalchi Eugénie hercegnő hosszú élete során nemcsak a magyar arisztokrácia felsőbb köreire jellemző életutat járta végig, hanem szemtanúja, részese, elszenvedője volt korszakok letűnésének és újak felvirradásának. Memoárjaiban születésétől végigkísérbetjük ezt az ellentétes eseményekben, érdekes és olykor nagyon is meglepő találkozásokban kimeríthetetlenül gazdag életet. Megismerhetjük egy történelmi nevet viselő arisztokrata család mindennapjait, szemléletét, kapcsolatait rétegződését, viszonyát a velük egyenrangúakhoz és a társadalom többi rétegéhez. Rendbogyó és rop-pant izgalmas tudósítás ez a múltból, és a mának is nem egy lényeges tanulsággal szolgál. A kötetet, amely minden bizonnyal az 1987-es év egyik nagy könyvszenzációja lesz, a Gondolat Kiadó gondozza és jelenteti meg.

DETRE JÓZSEFNÉ
a könyv szerkesztője

Előszó

Felejtetetlen férjem, Liptbay Béla emlékének ajánlom.

Nehczen határoztam el magamat, hogy papírra vessem emlékeimet, hiszen oly sok nagyszerű szellem, az írás mesterségét művészi fokon művelő, nagynevű ember írta meg már az élettörténetét. Országok sorsát eldöntő államférfiak, hadvezérek, írók, tudósok, egyházfejedelmek és sokan mások, akiknek az élete, a tettei valóban méltók rá, hogy megismerjék az emberek. És most álljak elő én az emlékeimmel? Nem szerénytelenség azt hinni, hogy valami érdekeset vagy megszívlelendőt tudok olvasóimnak nyújtani? Talán az készlet, hogy mégis vállalkozom rá, és az lehet egyszersmind a mentőem is, hogy hosszú életem során – 85 esztendő leszek nemsokára – 'oly sok mindent megéltem, jót-rosszat egyaránt, és olyan korban éltem-mozogtam, amely ma már a valóságban nem, csak a múlt tényeként és a még élő emlékeiben létezik.

Van még egy aggályom: iskoláimat németül és részben franciául végeztem. Nem lesz-e a magyar stílusom nagyon hiányos? Ha igen, nézze'el nekem az olvasó; talán pótolni tudom hosszú életem folyamán átélt sokféle és színben is változó élményeimmel.

Emlékiratomat három részre osztom.

Az első rész: gyermekkorem és a leánykorem, az esküvőimig. Ez a korszak még a múlt században, az „arany békeidőben” kezdődik, hiszen születésem éve

1898. A második rész az esküvő utáni éveké, tehát az I. világháború befejezésétől, a II. világháború befejezéséig terjedő időszakot foglalja magába. A harmadik rész a második világháború befejezésétől a mai napig tart.

Remélem, be tudom fejezni. Sietnem kell, mert nem mindenki éli meg a 85. születésnapját. Én úgy gondolom, hogy ez a háromrészes memoár olyan, mint egy szélesvásznú mozifilm. Képzelnék magunkat egy nagy moziterembe – remélem, zsúfolva van érdeklődőkkel. Leoltják a villanyt, sötétség támad, és a nagy vásznon hirtelen megjelennek a szereplők, csemények, egy idős édesanya és annak egész élettörténete.

SÁROMBERKEI NYARAK. Gyermekkorom egyik legkedvesebb idejének külön fejezetet szentelek. Sáromberke volt nagybátyám, Teleki Sámuel, Samu bácsi kedvenc otthona.

Teleki Sámuel, a híres Afrika-utazó és -felfedező az erdélyi Sáromberke községben született 1845. november 1-én, és Budapesten halt meg 1916. március 10-én. A göttingeni és berlini egyetemen természettudományi tanulmányokat folytatott. Bejárta Indiát és a kelet-indiai szigeteket, legnagyobb és egyben legeredményesebb tudományos vállalkozása azonban kelet-afrikai útja volt.

Egy tengerésziszt barátjával, a pozsonyi születésű Höhnel Lajossal – Ferenc József szárnysegédjével, később admirálisával – indult Afrikába 1886 őszén.

Zanzibarban a sziget szultánja készséggel segítette neki a kilimandzsári expedíció előkészítésében. Háromszáz teherhordó bennszülött száznegyven ládába csomagolta a felszereléseket, az élelmiszereket, és a cserére szánt tárgyakat, a szebbnél szebb színes kelméket, huszonnyolc mázsa színes üveggyöngyöt, gyűrűket, karpereceket, tükröket, gyermekjátékokat, képeket. Ezek mind fizetési eszközül szolgáltak akkor, és ilyen ajándékokkal nyerték meg a bennszülöttek kisebb-nagyobb hatalmú szultánjainak, fejedelmeinek, törzsfőnökeinek jóindulatát és segítségét is.

Zanzibar szigetéről 1887 január havában hajóztak át Telekiék az afrikai kontinensre. Február 4-én a Pengáni folyó mentén elindultak a Kilimandzsáró felé. Perzselő hőségben, bozotos szavannákon haladtak, míg elértek a Kilimandzsáró lábához, az igazi afrikai vadparadicsomba. Csanatostul éltek akkor még a szavannák dús ligeteiben a zsiráfok, zebrák, gazellák, antilopok.

Afrika legmagasabb hegyének két csúcsa van: az 5149 méter magas Mawenzi, s a jégkoronás, 5895 méter magas Kibó. Samu bácsi természetesen a magasabbik csúcsot, a Kibót választotta. Ekkorára már a fekete kísérek száma a felénél is kevesebbre csökkent. Sokan megszöktek, félve a hegy szellemétől, mások betegség miatt dőltek ki. 4200 méternél letáborozott a karaván, csak Teleki Sámuel és Höhnel Lajos folytatta felfelé az utat. A ritkuló levegő miatt Höhnel is feladta 4900 méternél. Samu bácsi azonban dacolt a hegy hatalmasaival. Eleinte fürgén haladt, de több órás hegymászás után 5310 méternél, az örökös hó határánál kénytelen volt visszafordulni, mert veszélyes álmosság fogta el. Mindenesetre Teleki Sámuel volt az első Afrika-kutató, aki ilyen magasságra jutott a „Fénylő Hegyen”, ahogy suahéli nyelven nevezik a Kilimandzsárót. Ezután a Kilimandzsárótól északra folytatta tovább kelet-afrikai felfedező útját. Az 5199 méter magas Kenya-hegyen feljutott mintegy 4000 méterig, majd ettől északnyugatra felfedezett két tavat, amelyet Rudolf- és Stefánia-tónak nevezett el – a trónörökös párról.

Több kialudt és működő vulkánt, 230 ezer négyzetkilométernyi területet kutatott fel, és mintegy háromezer kilométer megtétele után, 1889 első napjaiban hajózott vissza Zanzibárra.

Samu bácsi csak hazaérkezése után értesült Rudolf trónörökös haláláról. A mayerlingi rejtélyre azóta sem derült igazán fény, és a kétség ott élt Samu bácsiban is, hogy vajon valóban öngyilkos lett-e az osztrák-magyar trón várományosa.

Mély baráti kapcsolat fűzte Rudolffhoz. Nemegetszer hallottam tőle később, hogy ha ő akkor itthon van, meg tudta volna akadályozni a tragédiát. Rudolf mindig hallgatott rá és elfogadta a tanácsait. Sok időt, meghitt napokat-heteket töltöttek együtt, főképpen Erdélyben, Samu bácsi görgényi vadászkastélyában, ahol medvére, szarvasra vadásztak, vagy pisztrángot fogtak a kristálytisza hegyi patakokban. Ilyenkor este, a vadászkastély udvarában, lobogó tűznél húzták a görgényi cigányok Rudolf kedvenc magyar nótáit. Itt érezte magát igazán otthon. Nehezen bírta a bécsi Burg komor légkörét.

A sáromberkei kastély két hosszú, egymással szembeépült, egyszerű, földszintes épület; a két szárnyat széles udvar választja el egymástól. A kastély nagyon közel épült az országúthoz. Mind a két szárny utolsó ablaka már az országútra nyílt. Az udvarba való behajtás négyes fogattal, jókori ügyességet igényelt. Gyermekkoromban ugyanis még divat volt négyes fogattal közlekedni. Az udvar 600 holdas parkban folytatódott, amelynek legfőbb díszét, egy szép ravat, hegyi források táplálták, lefolyását pedig széles patak biztosította. Tiszta vizében sok volt a hal, így gyermekkorunkban kedvünkre halászhattunk, horgászhattunk. Nem hiányzott a teniszpálya sem, a messzenyúló rétek pedig kiváló lehetőséget kínáltak a lovaglásra, amit fivérem, Károly különösen élvezett. A parkot minden irányban kocsutak szeltek át. Szomszédságában terült el a fácános, egy bekerített kis tölgyfaerdő. Ott voltak a fácánvadászok, és ősszel – nekem felejthetetlen – szalonkahúzások. Waldeck Frigyes bácsit – Samu bácsi unokahúgának, Matild néni fivérét – sokszor elkísértem az ősi „Schnepfenstrichre” ahogyan ezt vadásznyelven nevezik.

Ilyenkor nagy csend honol az erdőben. Lasson leáldozni készül a nap, és ha izzó korongja eléri a legmagasabb tölgyfák koronáját, elindulnak a hajtók. Botokkal ütik a fatörzseket, rönköket, irdatlan lármát csapva riasztják a vadat. Erősödik a zaj. Egyszerre sok torokból elhangzik a „tirol” kiáltás, jelezve, hogy felszállt a szalonka. Jó lövőnek kell lenni, hogy ezt a sebes madarat eltalálják. Frigyes bácsi híres lövő volt, élvezet volt vele a vadászat. Nemigen hibázott.

Samu bácsi sáromberkei kastélyának egyszerű külseje nem volt arányban vagyonával, de falai közt felbecsülhetetlen értékeket halmaztak fel tulajdonosai. Az egyik szárnya teljes egészében Samu bácsi és Vay Matild néni, meg a férje privát lakosztályául szolgált. Vay Matild néni, Samu bácsi unokahúga felügyelt a háztartásra, Samu bácsi ugyanis soha nem nősült meg. A kastélyban több szalon, pipázó és két ebédlő volt; az egyik a felnőtteké, a másik a gyermekebédlő. Samu bácsi nem szerette, ha korlátozta a gyerekek jelenléte. Ebédnél ugyanis sok minden szóba került, politika, tudomány, társadalmi vagy családi csemények, amelyek nem mindig voltak gyerekfüleknek valók.

A szemben levő szárnyban sorakoztak a vendégszobák. Samu bácsi épület-szárnya mögött még egy másik állt, amelyben a konyha, hideg-meleg vizes mosogatóhelyiség, vasalószoba és több személyzeti ebédlő volt. Abban az időben nagyon rátartói volt a már néha harminc-negyven évet leszolgált személyzet. Ők is megkövetelték a megbecsülést, amit kényesebb, magasabb rendű mun-

kájuk révén megérdemelték. A főszakács, a „Küchenschef” – a híres Robert például a világért le nem ült volna egy asztalhoz a szobalánnyal vagy a konyhalánnyal.

Mivel sokféle rendű és rangú személyzet szolgált a sáromberkei kastélyban, három ebédlő állt rendelkezésükre. De ez különben minden nagyobb kastélyban így volt. Amikor 1944-ben végleg elköltöztünk Torontál megyei szép otthonunkból, Lovrinból, és megvettük a szécsényi kastélyt, az a nagy meglepetés ért, hogy ebben a 32 helyiségből álló kastélyban nem volt a személyzet részesre ebédlő, de még mosogatókonyha sem. Úgy látszik, az utolsó tulajdonos, dr. Gross, aki az épületet 40 évvel ezelőtt Pulszky földbirtokostól megvette, nem tartotta fontosnak.

Sáromberkén azonban minderről gondoskodtak. Még az inasok szórakozásáról is. Nagy, jól felszerelt kuglipálya állt rendelkezésükre a hátsó udvarban.

Sáromberkén a lóistállónak fontos szerepe volt. A vendégtraktus mögött, három hosszú épületben, szépen gondozott boxokban álltak a lovak. A majdnem térdig érő szalma mindig friss volt, és a zabot is bőségesen adagolták nekik.

Samu bácsi a napját istállólátogatással kezdte. Erre a reggeli – mondhatni kis ceremóniára – én is hivatalos voltam néha. Elindultunk Samu bácsival és Matild nénival az istállók felé, kezünkben egy kockacukorral teli kis kosár. Ahogy beléptünk az istállóba, a boxokból hangos nyerítés fogadott; mindenünnen szép, nemes lófejek kandikáltak elő, várták a már megszokott csemegét. Nagyon szerettem és élveztem czeget a reggeli istállólátogatásokat. Mindennap más istálló került sorra. Gyönyörű tisztán voltak tartva, ragyogott ott minden, de volt is bőven lovász. Ha megjelentünk, a lovászmesterrel az élükön, szép, feszes rendben álltak, csíkos, barna bársonyöltözetükben, várva Samu bácsi utasításait.

Sáromberkén négy parádés kocsis volt. A koronázatlan „kocsikirály”, Frici Pista, Samu bácsi privát kocsisa uralkodott fölöttük. Ő csak Samu bácsinak és a nővéreinek fogott be, tehát nagyanyáknak, annak leányainak és azok gyermekeinek. Soha nem hozott el vendéget az állomásról, kivétel csak Vay Matild néni és férje volt, meg a legjobb barát, Herr von Höhnél és a felesége, valamint, amíg élt, Rudolf trónörökös. Egyszer még egy kiváltságos vendéget hozott el az állomásról, az ezüstveretes lószerszámmal felszerszámozott négyes fogaton: Görgeyt, a szabadsághóst, Samu bácsi közeli barátját.

Nekünk, gyermekeknek nem volt szabad Frici Pistát csak úgy egyszerűen Pistának szólítani. Csak a teljes nevén hívhattuk: Frici Pista.

Sokáig nem is sejtettük Károllyal, hogy mit jelentenek ezek a címek: herceg, gróf, báró. Úgy gondoltuk, egyszerűen a névhez tartozó szavak. Csak jóval később, idegenek figyelmeztettek arra, milyen kellemes lehet, ha az ember ilyen magas címet visel. Ezen igen elcsodálkoztunk. Megkérdeztük anyánkat, és ő röviden elmagyarázta nekünk, hogy egyes családok hogyan, mi okból kaptak egykor címet, meg hogy ebben nekünk semmi érdemünk. Csak kötelességünk van: hogy méltóak legyünk nevünk, címünk viselésére. Mindenben jó példát kell adnunk, mert maga az arisztokrata elnevezés azt jelenti: „kiváltságos” – tehát mindenki között a legbecsületesebbnek és legkiválóbbnak kell lennünk. Mindezeket azért említtem meg, mert a közvéleményben téves hiedelmek élnek, és egyesek úgy tudják vagy vélik, hogy minket gögre, mások lenézésére neveltek. Pedig ez nem így volt, bár kivételek, mint mindenütt, persze itt is akadtak.

SÁMUEL-NAP. A Sámuel-nap, Samu bácsi névnapja, a sáromberkei nyarak legkimagaslóbb családi ünnepe volt. Ilyenkor nemcsak a család ünnepelt, hanem az egész megye, a távoli környék, falvak és kastélyok. Aki azon a nyáron még nem látogatott el Sáromberkére, az Sámuel-napra biztosan eljött.

Már kora délelőtt nagy számban érkeztek a szebbnél-szebb négyesfogatok. Néha ablakomból számolni kezdtem őket, de hamarosan abbahagytam, mert nekem is fogadnom kellett a rokongyerekeket, játszótársaimat.

A szónak a magyar nyelvben használatos mindkét értelmében főúri lakomna volt azon a napon. Durrogtak a pezsgőspalackok, és százéves tokaji bort szolgálták fel az ebédhez. Ebből mi is kaptunk a gyermekebédülőben, de pezsgőt soha.

Az ünnepi asztal ékessége a „Habsburgtorta”, Robert főszakács mesteri alkotása volt. Lenyűgöző méretű, toronyszerű építmény, egy csokoládéval bevont piskótafeleség, amiben elszórtan, fagyasztott ananászszeletek rejtőztek. Ez a torta volt gyermekkorunk álma, de csak ritkán, kivételes alkalmakkor süttették, mert nagyon sok minden kellett az elkészítéséhez, mivel a csokoládébevonatra még vaníliakrém-díszítés is került. A tortának, illetve a bombénak, a nevéhez illően, fekete-sárgának kellett lennie, mert ez volt a Habsburgok színe.

Az első ilyen tortát Róbert szakács Rudolf trónörökös tiszteletére készítette. A torta leírása benn van konyhakönyvem receptjei közt, a többi régi családi recepttel együtt. Csupa különlegesség, így például a híres Waldeck-májas. Az még az uralkodó Waldeck herceg szakácsától ered. Meg az ún. Arolsenpuncs; ezt itta nagyanyám szilveszter estéjén Arolsenben, a Waldeck-kastélyban, és mi is egész gyermekkorunkban a pozsonyi szilvesztereken. Később, asszonykoromban lovrini háztartásomba is bevezettem, olyan kitűnő volt. Ezek a receptek azóta „Csipkerózsika-álmukat” alusszák.

Samu bácsi régi vágya volt, hogy kibővíti, „feudálisabbá” teszi a szerény, földszintes kastélyt: összeköti a két egymással szembenálló szárnyat egy impozáns közbenső épülettel. Az is földszintes lesz ugyan, de sokkal magasabb, dupla francia tetővel, tágas és jól lakható manzárdszobákkal. Természetesen bevezetik a vízvezetéket, villanyvilágítást, és talán még márvány fürdőmedencét is építenek. De kinek készül mindez?

Samu bácsi már idős volt, sokat kínlódott súlyos cukorbetegséggel. Az évekig tartó, fáradságos afrikai kutatóút kikezdte egészségét. Kinek építkezik? Talán az örökösöknek? Ő úgy gondolta, méltó lakhelyet hagy örökül a Teleki családnak. Létezett ugyan a közeli szomszédságban, Gernyeszegen, egy gyönyörű Mária Terézia-stílusú Teleki-kastély, de az nem az ő tulajdona volt, hanem Teleki Domonkosé.

Hamarosan megkezdődtek a tárgyalások, készültek a tervek, Sáromberke kapuit bezárták a nyári vendégek előtt, és Samu bácsi áttette rezidenciáját görgényi vadászkastélyába. Károly fivérem oda is hivatalos volt, de én anyámmal ettől kezdve, máshol nyaralok.